

35. ДАЧО. - Ф.807. - Оп. 1. - Спр. 364.
36. Бойко В. Чисельність, розселення та соціально-правове становище державних селян Лівобережної України напередодні реформи 1866 р. // Сіверянський літопис. - 2000. - № 2. - 78-79 с.
37. Неупокоев В. И. Государственные повинности крестьян Европейской России в конце XVIII- начале XIX века. - М.: Наука, 1987. - 286 с.
38. ДАЧО. - Ф.807. - Оп. 1. - Спр. 1621.
39. ДАЧО. - Ф.807. - Оп. 1. - Спр. 1623.
-

Іван Сергєєв

●

«ЖИТНИКИ»: ЗАБУТА СТОРІНКА ІСТОРІЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

В історії народної освіти України радянської доби можна виділити кілька різних за тривалістю та значенням періодів. У перші роки після «остаточного» встановлення радянської влади в Україні, за часи перебування на посаді наркома освіти УСРР В.П. Затонського, система освіти будувалася за зразком тієї, яка існувала в РРФСР [1, с. 3]. Наслідуючи приклад російського Наркомосу, керівництво освіти України застосовувало державне фінансування всіх навчальних закладів, запровадило принцип безплатності навчання в загальноосвітній трудовій школі та закладах професійної і вищої освіти.

Але в 1921 р. керівництво Наркомосу Росії, а за ним й інших радянських республік, вирішило перейти до радикальних змін у справі фінансування закладів народної освіти. В результаті джерелом фінансування трудової школи перестав бути тільки державний бюджет. Таких джерел стало кілька. Одним із типів трудової школи була договірна школа, яка перебувала на утриманні сільських громад. Умови цього утримання вироблялися шляхом укладання угоди між сільською громадою та органами управління освітою. Громада брала на себе зобов'язання щодо забезпечення школи всім необхідним для навчального процесу і матеріального утримання вчителів, яких їй пропонували органи управління освітою. Оскільки в Україні зазвичай ці вчителі отримували від громади платно не грошима, а продуктами харчування (певна кількість пудів жита), в народі їх називали «житниками».

Інформація щодо обставин появи в УСРР договірних шкіл і матеріального становища «житників» міститься в документах керівних органів держави і народної освіти того періоду, в українських періодичних виданнях початку 20-х років ХХ ст. Але в спеціальній літературі з історії розвитку радянської системи освіти та педагогіки ці питання детально не висвітлювались. У дослідженнях радянських істориків можна знайти лише короткі зауваження про те, що через нестачу державних коштів у 20-і роки минулого століття деякі школи утримувалися за рахунок місцевого бюджету та самоподаткування селян, про сам факт існування договірних шкіл [2, с. 41; 3, с. 21]. Отже, ми маємо всі підстави вважати договірну школу «забутою сторінкою» історії народної освіти в Україні радянської доби, а висвітлення питання щодо умов життя і праці «житників» нагальною проблемою вітчизняної історії.

Більшовики України і Росії обіцяли поліпшити умови праці та підвищити матеріальний рівень життя народного вчителя. В перші місяці перебування при владі вони намагалися підвищити розмір заробітної плати вчителів, але темпи її зростання не відповідали темпам інфляції; заробітна плата вчителям вчасно не виплачувалась, що вело до швидкого зростання заборгованості держави перед працівниками освіти. Врешті-решт, у 1921 р. керівництво Наркомосу РРФСР змушене було офіційно визнати, що вчитель радянської школи одержує не більше 20% заробітної плати народного вчителя царської Росії, а фінансування радянської політехнічної трудової школи не може здійснюватись лише з державного бюджету [4, с. 501-502].

Як вказував у своїх доповідях нарком освіти РРФСР А.В. Луначарський, ідею перекладення утримання шкіл на плечі місцевого населення висунув заступник наркома освіти РРФСР Є.О. Літкенс. Його підтримали керівники Наркомфіну. Вони стверджували,

що школа не повинна висіти на гачку, вбитому в стелю державного бюджету: гачок лопне, і школа провалиться, тому її треба опустити на землю [5, с. 8-10; 6, с. 15].

У керівництві більшовицької партії доцільність реалізації цієї ідеї викликала сумніви у Г.Є. Зінов'єва, але В.І. Ленін її підтримав, вказавши в листі Зінов'єву від 8 вересня 1921 р., що він вважає це «абсолютно правильним, безумовно спішно необхідним. ... З селян треба брати більше і більше на утримання місцевих шкіл» [7, с. 180].

Як тільки керівництво Наркомосу Росії висунуло пропозицію щодо переходу системи освіти з державного бюджету на місцевий, Наркомфін, за словами А.В. Луначарського, «идя слишком стремительно по этому пути, не приняв во внимание младенческого состояния местных ресурсов, сбросил почти всю школу на иждивение местной власти» [8, с. 227].

Одним із заходів щодо реалізації ідеї використання коштів населення для утримання школи Наркомос вважав запровадження спеціального цільового самообкладання певних груп населення. 16 вересня 1921 р. було видано відповідний декрет РНК РРФСР, доповнений постановою Наркомосу від 24 вересня 1921 р. про можливість проводити самообкладання в натуральному вигляді - продуктами [9, с. 24].

Під час розподілення державних кредитів на першу третину 1922 р. спеціально створена для цього комісія ВЦВК під головуванням Ю. Ларіна за участю Наркомосу, керуючись декретом від 16 вересня 1921 р., вирішила, що з 513 тис. освітан Радянської Росії 293 тис. на 1/3 тарифної ставки будуть забезпечені грошовим утриманням з державних коштів, а на 2/3 - натурою за рахунок самообкладання селянського населення або прикріплення до виробничих органів і підприємств [10, с. 372].

Але кампанія по запровадженню самообкладання велась не скрізь достатньо широко та енергійно. В кількох губерніях Російської Республіки воно разом з асигнуваннями місцевого бюджету забезпечувало потреби школи на 70-80%, але в більшості цей відсоток падав нижче 20% і на серпень 1922 р. у середньому становив 23% [9, с. 23].

Особливо погано самообкладання приживалось на селі, де воно, зазвичай, набувало натурального вигляду і сприймалося селянами як зайва прибавка до введеного радянською владою продподатку. В деяких губерніях самообкладання приймало настільки обов'язковий характер, що неплатників притягали до суду і конфіскували їхнє майно [9, с. 23].

Життя показувало, що самообкладання не є достатньо ефективним засобом вирішення проблеми фінансування сільської школи. Вже в лютому 1922 р. Всеросійський з'їзд завідувачів губвно визнав необхідним запровадження замість самообкладання, яке дало незадовільні результати, цільового податку на потреби народної освіти [11, с. 55].

Але Наркомос вирішив, що населення може активніше залучатись до допомоги школі, якщо з ним укладатимуться формальні угоди. Президія колегії Наркомосу підготувала проект приблизного договору, який узгодила з ЦК профспілки робітників освіти, і 7 липня 1922 р. розіслала його в усі губвно як додаток до спеціально написаного з цією метою циркуляра. У цьому було вказано, що проект договору необхідно терміново обговорити в колегії губвно, доробити з урахуванням місцевих особливостей, затвердити і негайно розіслати в повітові ВНО для термінового застосування на місцях [9, с. 23].

У циркулярі підкреслювалась необхідність неухильного, рішучого збереження всіх основ трудової школи як незаперечна умова для укладання договору. Під час укладання договору необхідно було на спеціальному зібранні колективу сільської громади детально визначити всі витрати на школу і її працівників. Представники повітового ВНО повинні були запропонувати селянам відкрито заявити, згодні вони взяти на своє утримання школу чи ні, тому що держава не має на це коштів, і вона буде закрыта. В протоколі зібрання (який додавався до тексту договору) треба було точно вказати розмір грошових і натуральних внесків кожного з членів громади, які називались поіменно. Точно треба було вказати і строки виконання зобов'язань селян.

У договорі йшлося про обов'язок повного утримання школи і в період канікул. Сільська громада одержувала від ВНО приміщення школи з інвентарем, повинна була підтримувати повний порядок у приміщенні, здійснювати ремонт, опалення, освітлення школи, забезпечувати вчителів, яких їй пропонував ВНО, житлом, оплачувати працю вчителів і технічних працівників школи (за ставками профспілки робітників освіти). Дозволялось замість грошей оплачувати працю всього персоналу школи натурою, але за цінами не нижче ринкових.

У договорі містилось попередження, що в разі невиконання громадянами умов

договору ВНО зберігає за собою право закрити школу тимчасово або на весь навчальний рік [9, с. 23-24].

Повітові ВНО Росії з готовністю прийняли до застосування циркуляр і договір, вони були раді позбавитись від клопоту щодо фінансування шкіл, переклавши його на плечі сільських громад. Але циркуляр і договір визначали лише формальні відносини між сторонами угоди, недостатньо чітко встановлюючи гарантію повного виконання умов договору. В договорі не були встановлені форми збору з населення його чергових внесків, умови зберігання і використання грошових внесків, яким чином треба було звітувати про сплату внесків і т. ін. Така недовомовленість часто призводила до матеріальної залежності школи і її працівників від населення [9, с. 24-25].

В УСРР керівництво держави і Наркомосу з другої половини 1921 р. також відмовилось від державного бюджету як єдиного джерела фінансування школи. Підведення комбінованих господарських основ (державне постачання, місцеве натуральне обкладання в селах, цільові грошові збори в містах, передача окремих закладів під патронат інших державних органів та робочих організацій і т. ін.) під всю систему виховних і освітніх закладів замість єдиного базису державного постачання обгрунтувалося такими обставинами, як зменшення державних ресурсів і важкі потрясіння голодного року [12, с. 3].

28 вересня 1921 р. була прийнята постанова ВУЦВК про запровадження в сільській місцевості добровільного самообкладання населення для забезпечення продовольством, паливом, транспортними та ремонтними засобами сільських лікарень, амбулаторій, шкіл та інших закладів і всього їхнього персоналу. Розмір самообкладання по окремих господарствах і порядок його збору встановлювався сільрадами та волосними радами за пропозиціями виконкомів і комнезамів (найбідніша частина населення постановами сільрад від обкладання звільнялась). Хоча обкладання вважалось добровільним, в постанові вказувалось, що для того, аби не допустити закриття лікувально-освітніх закладів через нестачу продовольства або палива, у випадку ухиляння сільського населення від добровільного самообкладання, виконкомом надається право примусового обкладання [13, с. 118-119].

19 жовтня 1921 р. приймається постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про одночасний грошовий збір у містах і містечках України на потреби культурно-освітніх закладів». У ній відзначалось, що з метою забезпечення трудових шкіл та інших культурно-освітніх закладів ресурсами, необхідними для утримання особового складу, проведення невідкладного ремонту та опалювання додатково до коштів, які надаються державою, з усіх підприємств, закладів та приватних осіб міст і містечок України збираються гроші. Ті заклади і приватні особи, які будуть ухилятися від збору, підлягатимуть суду революційного трибуналу [14, с. 92-93].

28 січня 1922 р. була видана постанова РНК УСРР щодо проведення з 1 березня 1922 р. «Двотижневика освіти». В ній зазначалось, що з метою організації допомоги робітникам освіти та безпосереднього залучення широких мас трудящих до відродження шкільного господарства республіки спеціально створювані центральна та місцеві комісії по проведенню «Двотижневика» повинні були організувати збір з населення добровільних грошових і натуральних відрахунків з коштів професійних, кооперативних і державних організацій, провести недільники, позаурочні роботи, спектаклі, концерти і т. ін. на користь освіти, сприяти успішному проведенню місцевого самообкладання та збору цільового податку на потреби освіти [15, с. 63-64].

У результаті такої політики щодо фінансування закладів освіти різко зменшились державні витрати на освіту. Якщо у 1920 р. видатки на освіту в УСРР становили 10,4% державного бюджету, то в 1922 р. - 2-3%, з яких переважна частина йшла на допомогу голодуючим дітям [16, с. 18].

Але спроби залучити місцеві кошти на потреби освіти у вигляді цільового податку, самообкладання в сільській місцевості, прикріплення культурних закладів до господарських підприємств, як і проведення «Двотижневика освіти», не дали помітних результатів і в УСРР. На кінець 1921-1922 навчального року становище працівників освіти значно погіршилось [17, с. 329]. Безпосереднім наслідком цього було значне зменшення кількості трудових шкіл у губерніях України. Так, якщо у 1920 р. у Бердичівському повіті Київської губернії працювало 190 шкіл, то на осінь 1922 р. - 30 [16, с. 18-19].

Слідом за керівництвом Радянської Росії уряд УСРР прийшов до висновку, що

поліпшити стан освіти на селі можна шляхом широкого запровадження договорів між органами народної освіти та сільськими громадами щодо утримання сільської школи та її працівників коштами селян. За таких обставин на початок 1922-1923 навчального року в Україні зародилась договірна школа [18, с. 21].

Поява договірних шкіл не привела до припинення процесу зменшення в Україні кількості трудових шкіл. Можливо, темпи його знизались, але він продовжувався. Якщо в 1921 р. в Україні було 19.128 шкіл [19, с. 13], то на 1 січня 1923 р. - 16.988, на 1 січня 1924 р. - 15.437 [23, с. 18].

Чи не найголовнішим результатом цього нововведення було те, що українське вчительство відтепер було поділене на два «табори» - утриманців місцевого бюджету й тих, хто перебував на утриманні сільських громад. Якщо представники першого з цих «таборів» одержували заробітну плату в грошовому виразі, то другого - в передбаченій умовами договору певній кількості пудів зерна на місяць. Зазвичай це було жито, тому представників цього «табору» вчительства й стали називати в народі «житниками» [18, с. 21].

Договірні школи набули швидкого і широкого розповсюдження по всій території УСРР. Наприклад, у Донецькій губернії у 1922-23 р. майже 80% шкіл утримувались селянами, 7,3% - на кошти профорганізацій, 14,4% - з місцевого бюджету і лише 3,5% - на кошти Наркомосу УСРР [16, с. 20]. У цілому ж по Україні число договірних шкіл у 1922-1923 навчальному році сягало 9 тис. [20, с. 112].

Як і в Радянській Росії, керівництво Наркомосу України планувало, що працівники договірних шкіл, за умовами договору, повинні перебувати не в гіршому матеріальному становищі, ніж ті їхні колеги, які залишались на утриманні державного або місцевого бюджетів. Насправді ж все виявилось не зовсім так. Хоча заробіток освітян у бюджетних школах був невисокий і виплачувався далеко не завжди регулярно, становище «житників» було значно гіршим. У 1922-1923 навчальному році, як правило, ставка вчителя за договором з сільською громадою становила 8-10 пудів зерна в місяць, що при переведенні на грошову оплату становило 50% державного мінімуму [17, с. 330]. Однак і ця оплата праці пересічно на 40% не виконувалась, а влітку деінде і на всі 100%, завдяки використанню сільськими громадами всіх хлібних ресурсів [21, с. 239].

Згідно з колективною умовою 1923/24 року, по місцевому бюджету вчитель одержував за 11 розрядом 21 крб. 50 коп. на місяць, а «житник» - 20 пудів жита, що при найкращій ціні дорівнювалося 10 або 14 крб. на місяць [18, с. 21].

Якщо вчитель по місцевому бюджету отримував зарплатню більш-менш своєчасно, «житник» свої 20 пудів жита - через 2-3 місяці, а то й пізніше. Наприклад, на кінець бюджетного 1923/24 року в Катеринославській губернії заборгованість «житникам» становила до 104.000 крб., або 208.000 пудів зернохліба [18, с. 21].

«Житники» зазнавали також великих моральних втрат. Часто-густо, щоб одержати належну платню, їм доводилося ходити по селу й збирати свій «заробіток», а що ще гірше - переходити від однієї хати до другої й «харчуватися в чергу» [18, с. 21].

Дуже яскраво матеріальний і суспільний стан учителів договірних шкіл РРФСР (а в Україні він був не кращим) охарактеризувала в своїй доповіді на XIII з'їзді РКП(б) Н.К. Крупська, котра, як відомо, займала одну з керівних посад в Наркомосі Радянської Росії. За її словами, невинна постанова російського раднаркому щодо передачі школи на утримання селянами в умовах господарської розрухи на селі мала для шкільної справи надзвичайно тяжкі наслідки. За умовами договорів, селяни повинні були давати хліб, а повітові ВНО бралися поставити вчителя. Але після офіційного договору встановлювався договір домашній, за умовами якого вчителю давалося набагато менше, ніж за офіційним, а за офіційним договором давався тільки «прокорм». У результаті в деяких губерніях вчителя зведено до стану пастуха в колишні часи. Вчитель ходить з хати до хати, годується і ночує по хатах. На підтвердження своїх слів Н.К. Крупська зачитувала допис самарських вчителів: «Вийдеш на сход, кланяєшся, кланяєшся, просишь, просишь, сколько насмешек терпишь - передать словами нельзя» [22, с. 15-16].

Дуже скоро керівники Наркомосу і РРФСР і УСРР прийшли до висновку, що договірна школа не виправдовує покладені на неї сподівання. В одній із своїх доповідей А.В. Луначарський визнав, що від договірної школи треба відмовлятися: там, де вона запроваджена, вчительство поставлене в принизливе становище, а у населення витрати на утримання школи викликають глибоке незадоволення [5, с. 8]. Ще до початку 1924-

1925 навчального року колегія Наркомосу РРФСР прийняла постанову, в якій одним з практичних завдань на наступаючий навчальний рік була названа рішуча відмова від договірної кампанії з населенням [24, с. 6].

І в Україні по мірі зміцнення місцевого бюджету договірні школи почали переводитись на його утримання. На осінь 1924 р. витрати на утримання закладів для дітей розподілялись у таких пропорціях: на центральному бюджеті - близько 27%, на місцевому бюджеті - близько 35%, на кошти різних організацій - близько 20%, на кошти сільських громад - 14%, за рахунок зборів плати за вчення - 4% [20, с. 12]. Наприкінці ж 1924 р. тільки в Катеринославській губернії залишалось 939 договірних шкіл (через те, що в цій губернії ще не було проведено адміністративного поділу на райони і був відсутній районний бюджет) і зовсім невелика кількість їх зберігалась у Харківській та Подольській губерніях [19, с. 119]. Можна стверджувати, що на кінець 1924-1925 навчального року завершилось існування договірної школи як масового явища в системі освітніх закладів УСРР.

Отже, договірна школа в УСРР з'явилась у Радянській Україні як запозичений з освітньої практики РРФСР варіант заміни державного бюджету як джерела фінансування трудової школи. Термін існування цього типу шкіл не був довгим - усього три навчальних роки (з 1922-1923 по 1924-1925). У суспільній пам'яті українського народу договірна школа і «житники» не залишили такого глибокого сліду, як голодомор або сталінські репресії. Для вчителів же договірних шкіл ці три роки були довгим періодом матеріальних і моральних повев'рянь. Невдалий експеримент радянських чиновників від освіти сприяв подальшій дискредитації в очах всього суспільства і молоді благородної професії вчителя.

Джерела та література:

1. Липинський В.В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. // УїЖ. - 1999. - № 5. - С. 3-14.
2. Народное образование в СССР / Под ред. И.А. Каирова и др. - М., 1957. - 783 с.
3. Веселов В.Р. Великий Октябрь и становление народного образования. - М., 1987. - 64 с.
4. Покровский М.Н. К учительскому съезду // Покровский М.Н. Избранные произведения. Кн. 4. Лекции, статьи, речи. - М., 1967. - С. 498-505.
5. Луначарский А. Доклад Наркомпроса на II сессии ВЦИК // Народное просвещение. - 1924. - № 9-10. - С. 7-33.
6. Луначарский А. Всеобщее начальное обучение (Доклад на III сессии ВЦИКа XII созыва) // Народное просвещение. - 1926. - № 11. - С. 9-27.
7. Ленін В.І. - Г.Є. Зінов'єву // Повне зібрання творів. Т. 53. - Київ, 1975. - С. 180.
8. Луначарский А.В. Положение народного образования // А.В. Луначарский о народном образовании. - М., 1938. - С. 219-229.
9. Плюснин-Кронин Б. Совместное финансирование школ // Народное просвещение. - 1926. - № 4-5. - С. 23-29.
10. Всем работникам просвещения // Путь просвещения. - 1922. - № 2. - С. 371-376.
11. Съезды и конференции, организованные Наркомпросом // Народное просвещение. - 1923. - № 1. - С. 53-56.
12. Сборник отчетов Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета, Совета Народных Комиссаров, Наркоматов, Уполнаркоматов и Центральных Учреждений У.С.С.Р. 6-му Всеукраинскому Съезду Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов. - Харьков, 1921. - 340 с.
13. Постановление ВУЦИК от 28 сентября 1921 г. // Сборник постановлений Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов. Вып. 2. - Харьков, 1921. - С. 118-119.
14. Постановление ВУЦИК и СНК от 19 октября 1921 г. «О единовременном денежном сборе в городах и местечках Украины на нужды культурно-просветительных учреждений» // Сборник постановлений Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов. Вып. 2. - Харьков, 1921. - С. 92-93.
15. Об организации двухнедельника просвещения // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Уполномоченных РСФСР. - 1922. - № 3. - С. 63-64.
16. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932). - Київ, 1965. - 256 с.
17. Долинко Л. Материальное положение работников просвещения // Путь просвещения. - 1923. - № 2. - С. 329-331.
18. Приходько. Про договірну школу на селі. (Досвід Катеринославщини) // Робітник освіти. - 1925. - № 9-10. - С. 21-22.
19. Народное просвещение на Украине. - Харьков, 1924. - 216 с.

20. Народня освіта на Україні. - Б.м., 1924. - 206 с.
21. Слущкин І. Матеріальне становище робітників освіти на Україні // Путь просвещения. - 1923. - № 9-10. - С. 237-241.
22. Крупская Н.К. О культурной работе в деревне (доклад на XIII съезде РКП) // Народное просвещение. - 1924. - № 6-7. - С. 14-23.
23. Авдієнко М.О. Народна освіта на Україні. - Харків, 1927. - 101 с.
24. Коллегия Наркомпроса о культурном состоянии деревни. Постановление Коллегии от 12-го июня 1924 г. // Народное просвещение. - 1924. - № 4-5. - С. 3-10.

Сергій Діброва

●

Я.П.НОВИЦЬКИЙ – ІСТОРИК-ФОТОФІКСАТОР ЗАПОРОЗЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ

Серед основних історичних регіонів України території Запорозьких вольностей належить особливе місце, оскільки історія запорозького козацтва є яскравою сторінкою української історії. Тож всебічне вивчення «артефактів» минулого цього регіону вкрай важливе.

Нині вже зібраний численний археологічний, фольклорний, етнографічний, архівний матеріал щодо «малої Батьківщини» запорожців.

Утім, через будівництво Дніпрогесу та багаторічне нищення природи й численних історичних пам'яток усе це назавжди втрачене для нащадків.

Проте, як виявляється, завдяки наполегливій праці одного із найвизначніших краєзнавців втрачені історичні об'єкти завдяки фотофіксації все ж збереглися. Ця подвижницька праця залюбленого в запорозькі старожитності вченого заслуговує не лише на повагу, але й на запровадження до наукового обігу.

Йдеться про Якова Павловича Новицького (1847 - 1925) - історика, археолога, археографа, етнографа, статистика, збирача фольклору і краєзнавця в усіх цих сферах науки. Виводячи свій родовід від охочекомонного полковника Іллі Новицького та його нащадків, вчений понад півстоліття займався комплексним вивченням історії Запорозжя та Катеринославщини, запорозькими старожитностями загалом та їх матеріальними, етнографічно-фольклорними і природничими (флора і фауна) артефактами. Багато десятиліть він тотально досліджував Великий Луг, Хортицю, руїни майже усіх запорозьких січей (окрім Кам'янської та Олешківської), всі пороги, історичні балки і зимівники - місця, де мешкали і діяли козаки. Новицький опублікував більше 40 праць та збірників історичного фольклору і писемних документів.

Особливу цінність у науковій спадщині Я.П.Новицького мають фотографії та карти, які він сам виготовляв упродовж близько п'ятдесяти років. Ці матеріали практично не використовувалися дослідниками, тому їх цінність зростає: зафотографовані історичні пам'ятки (як на місцевості, так і окремі археологічні експонати), а також карти історичних місць Запорозжя через практично повну втрату більшості пам'яток після затоплення історичних місцевостей нині втрачені, як немає й частини речей з археологічних розкопок та етнографічних експедицій Новицького.

Перш ніж аналізувати означені матеріали, варто зробити кілька суттєвих зауваг. Перша і дуже важлива: Новицький самостійно фотографував усі об'єкти, оскільки мав близько п'яти власних фотокамер. У його архіві збереглися рахунки і листування з магазинами фототоварів.

Спочатку Новицький зав'язав стосунки з магазином фотографічних, фізичних та оптичних приладів І.І.Коркунова в Петербурзі. Це сталося наприкінці літа 1905 р., коли Яків Павлович звернувся до власника магазину з проханням надіслати йому посібник з фотографування. І.І.Коркунов підручника не надіслав (був повністю розпроданий), але дав цінні поради щодо кращих фотоапаратів, об'єктивів та способів панорамного і наближеного предметного фотографування¹. Коркунов запропонував досліднику фотоприлади та знаряддя на 80 руб.², але Новицький купив фотокамеру і фототовари